

André Jolles. Van vagant tot ontheemde

Frans Hinskens

Abteilung Niederlandistik – Institut für Germanistik – Universität Leipzig

Korte schets vooraf

HET SCHANDAAL

Gerrit Achterberg, die leefde van 1905 tot 1962, wordt algemeen gerekend tot de belangrijkste Nederlandse dichters van de 20e eeuw. Tijdens zijn leven was in kleine kring bekend dat Achterberg in zijn jonge jaren in een vlaag van verstandsverbijstering een vrouw vermoord had. Hij heeft daarvoor jarenlang in een psychiatrische inrichting gezeten. De dichter Simon Vinkenoog, een vertegenwoordiger van de rebelse naoorlogse generatie van experimentele dichters, veroorzaakte een schandaal toen hij in 1963 op een poeziefestival een gedicht (*Voor de T.V.*) voorlas dat begint met de regel "Gerrit Achterberg heeft een vrouw gedood".

Een schandaal veroorzaken wil ik allerminst en in verband met André Jolles (hierna: AJ) kan dat ook al haast niet meer; niettemin wil ik in de inleiding van deze bijdrage meteen vaststellen dat AJ een nazi was. De reden waarom ik hiermee begin is dat het hoge woord er maar beter meteen uit kan. Dat AJ een nazi was, is overigens genoegzaam bekend. Maar wat hij verder was (behalve de eerste hoogleraar Neerlandistiek aan de Universität Leipzig en in het Duitse taalgebied überhaupt), is nauwelijks bekend. Zijn betekenis en verdiensten gaan grotendeels verscholen achter zijn jarenlange lidmaatschap van de NSDAP. Op zijn betekenis, zijn plaats en zijn *Werdegang* -inclusief zijn omarming van het nationaal-socialisme- wil ik kort ingaan.

LEVENSLLOOP IN EEN NOTENDOP

AJ werd in 1874 geboren in Den Helder en groeide op in Amsterdam. Hij was enig kind. Zijn ouders waren zeer welgesteld. AJ' vader stierf, nog betrekkelijk jong, in 1888 in Napels (987).¹ Zijn moeder, J.C. Singels, die wijd vertakte contacten in de toenmalige Amsterdamse kunstenaarswereld had en correspondeerde met Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint en met dichters rond *De Nieuwe Gids* onder wie Willem Kloos en Albert Verwey, publiceerde onder het pseudoniem 'Catharina' novellen en ander literair werk. Op zijn beurt publiceerde AJ al op jeugdige leeftijd in literaire tijdschriften en andere periodieken. Hij koesterde een grote interesse voor het Franse symbolisme, onder meer voor de poezie van Verlaine (Thys 1964: 42). In 1893 en '94 en ook weer in 1899 verbleef hij enige tijd in Parijs.

In 1899, tijdens een reis naar Italië met zijn vrienden Johan Huizinga, die later internationaal vermaard zou worden als historicus, en J.Ph. Vogel, evenals Huizinga Sanskritist, leerde AJ Mathilde (Tilli) Mönckeberg kennen, de dochter van de toenmalige *Oberbürgermeister* van Hamburg. Zij trouwden en leefden enige tijd in Hamburg en in een dorpje nabij Florence. Behalve voor bezoeken aan familie en vrienden zou AJ nooit meer terugkeren naar Nederland.

In 1902, nadat hun eerste kindje gestorven was, verhuisde het paar naar Freiburg im Breisgau. In 1905 promoveerde en in 1907 habileerde AJ er op kunsthistorische thema's. In 1908 volgde hij zijn hoogleraar Puchstein naar Berlijn, waar hij privaat-docent

---

1 . Waar geen bronnen maar slechts paginanummers vermeld zijn, is geput uit Thys 2000.

kunstgeschiedenis werd. In 1914 liet AJ zich naturaliseren tot Duitser en meldde hij zich vrijwillig voor dienst in het Duitse leger; hij vocht enige tijd aan het front in Frankrijk. In 1916 werd hij gewoon hoogleraar aan de door de Duitse bezetters opgerichte 'Vlaamse Hoogeschool' te Gent; hij doceerde er archeologie en beschavingsgeschiedenis.

In 1918 liet hij zich scheiden van Tilli Mönckeberg met wie hij vijf kinderen had en trouwde met zijn studente Grittli Böcklen. Met haar zou hij ook nog vier kinderen krijgen. Vanaf het *Sommersemester* van 1919 was hij "planmäßiger außerordentlicher Professor für flämische und nordniederländische Sprache und Literatur" aan de Universität Leipzig.

In 1929 werd *Einfache Formen* gepubliceerd, AJ' invloedrijkste werk. In die tijd was het, na vele mislukte sollicitaties in Nederland, duidelijk dat hij zijn plan om terug te keren naar zijn vaderland moest opgeven. In 1933 werd hij lid van de NSDAP, wat hem meerdere vrienden kostte, evenals het contact met zijn oudste kind, dochter Jeltje, het enige kind uit het eerste huwelijk waarmee hij nog betrekkingen onderhield. Vanwege zijn gedrag in de WO I was AJ al berucht om zijn politieke opstelling; vanaf 1933 was hij eens te meer omstreden wegens zijn politieke houding.

In 1939 werd hij zijn eigen *Vertreter* aan de Universität Leipzig (881, 882). Die 'Vertretung' ging ook door na zijn emeritaat in 1941, en wel tot juli 1945. Bij zijn 70e verjaardag in 1944 ontving hij van Hitler de *Goethe-Medaille*. Na de Duitse capitulatie in 1945 moest hij diverse *Fragebögen* over zijn oorlogsverleden invullen; daarbij verdoezelde hij zijn nazilidmatschap niet. Februari 1946 maakte hij een eind aan zijn leven. Hij werd begraven in de 'Professorenecke' op de prachtige Südfriedhof in Leipzig. Iets verder op hetzelfde kerkhof werd een halve eeuw later een monument geplaatst ter nagedachtenis aan Marinus van der Lubbe, in 1933 door de nazi's op beschuldiging van brandstichting in de Rijksdag na een showproces onthoofd. AJ en Marinus van der Lubbe, *bien étonnés de se trouver ensemble....*

Enkele fases in Jolles' leven nader belicht

JEUGD

AJ' toegang tot de wereld van kunstenaars en intellectuelen werd in eerste instantie gevormd door zijn moeder (137). Zij adoreerde hem, "kon hem moeilijk ongelijk geven" (Van der Lem 1993: 196), verwende hem en nam hem vaak van school om hem mee te nemen naar Italië, "waar hij zich verdiepte in de klassieken en in de Italiaanse kunst van de Renaissance" (Van der Lem 1993: 193). De manifestaties van de overgang van Middeleeuwen naar Renaissance in de schilderkunst fascineerden hem bovenmate; hierover publiceerde hij een reeks kunsthistorische opstellen onder de titel "Primitieven". AJ' en Johan Huizinga's vriendschap begon toen Huizinga, die toen nog aan de universiteit van Groningen doceerde, AJ uitnodigde voor een lezing over deze 'primitieven'.

Vanaf 1893 was AJ medewerker van het Vlaamse *Van nu en straks* en, enkele jaren later, van de *Telegraaf*; ook schreef hij geregeld bijdragen voor het *Algemeen Weekblad De Kroniek* (beter bekend als "De Kroniek van Tak"). Evenals *Van nu en straks* werd *De Kroniek* gekenmerkt door maatschappelijk engagement; ² in reactie op de opvattingen van de

---

2 . Niet alle medewerkers konden zich hierin vinden. De componist Alphons Diepenbrock, die in 1894 met "grooten tegenzin [...] om maar iets te hebben dat naar een inkomen zweemt" tot de medewerkerskring was toegetreden, staakte in 1899 zijn *Kroniek* werkzaamheden omdat hij zich niet meer thuis voelde bij een blad dat zich, in Diepenbrock's eigen woorden, "van zonsopgang tot zonsondergang bezig houdt met den vooruitgang" (Thys 1956: 63, 206).

Tachtigers, stond de redactie een 'gemeenschapskunst' voor; ook het symbolisme kon op aandacht rekenen. Tot de medewerkers behoorden schilders, architecten, componisten en schrijvers. AJ schreef in *De Kroniek* onder meer ongeregeld een satirische column met de titel "Piet den Smeerpoets",³ waarmee hij op veel tenen is gaan staan. Ook wijdde hij vele beschouwingen aan literatuur, met speciale aandacht voor toneel en in het bijzonder de middeleeuwse mysteriespelen, aan schilderkunst, bouwkunst en folklore. Hoewel AJ bijdragen aan *De Kroniek* dateren van 1895 tot en met 1907 (Thys 1956: 283-285), kwam aan zijn actieve medewerking feitelijk in 1899, met zijn vertrek naar Italië, een einde (Thys 1956: 215).

Zijn levenswandel bekostigde AJ met het kapitaal uit de nalatenschap van zijn vader (aanvankelijk luitenant bij de marine, later effectenhandelaar), later ook met dat van zijn vrouw Tilli Mönckeberg (282).

SLAAT ZIJN VLEUGELS UIT

Met zijn echtgenote Tilli vestigde AJ zich in 1902 in Freiburg. Hoewel hij noch een gymnasiumdiploma bezat noch afgestudeerd was, promoveerde hij er in 1905 op een proefschrift over *Vitruvs Ästhetik*. Rond deze promotie hing een luchtje, daar één van de examinatoren bij het *Rigorosum* vooraf de vragen met AJ "verabredet und durchgenommen" zou hebben (33). Twee jaar later volgde zijn habilitatie (over *Die ägyptisch-mykenische Prunkgefäße*); vervolgens werd AJ privaattoecent aan de Universität Freiburg.

In Berlijn liet AJ zich in 1914 naturaliseren tot Duitser (997-8). In hetzelfde jaar haalde hij zijn familiekapitaal uit Nederland naar Duitsland en belegde het in *Kriegsanleihen* (989). Door de inflatie, die -naar bekend- in het Duitsland van de 20er jaren torenhoog was, verloor AJ zijn kapitaal; voor de rest van zijn leven bleef hij arm ("hij leefde zeer arm", aldus zijn zoon Matthijs - 990).

Aan het Franse front schopte hij het tot officier in het Duitse leger. Vanaf het front schreef hij brieven aan zijn vrouw en zijn 12-jarige dochter; deze brieven bevatten verhandelingen over de klassieke Griekse cultuur, die als lessen voor zijn dochter bedoeld waren. Ludwig Pallat, die in Berlijn aan het ministerie van onderwijs werkte en later één van AJ' belangrijkste *Gönner* zou worden (11), redigeerde deze verhandelingen en gaf ze in 1916 uit onder de *titel Ausgelöste Klänge. Briefe aus dem Felde über antike Kunst*.

In 1916 verwisselt AJ het front voor de Duitse 'Vlaamse Hoogeschool', bijgenaamd 'Von-Bissing-Universität', die van 1916 tot 1918 in Gent bestond. Daar wordt hij, behalve hoogleraar, ook directeur voor het Instituut voor Kunstgeschiedenis. AJ memoreert zijn Gentse avontuur in een brief dd 25 juli 1919 aan Huizinga zonder blikken of blozen; "daar ik mij in Gent bijna uitsluitend met de 16e Eeuw had beziggehouden" - tout court (*Huizinga Briefwisseling* I: 259). In 1920 wordt AJ wegens zijn collaboratie door een Belgische rechtbank (het Assisenhof te Gent) bij verstek tot 15 jaar dwangarbeid veroordeeld. Daar komt nooit iets van.

NAAR LEIPZIG

---

3 . Geënt op de hoofdpersoon van Heinrich Hoffmanns kinderboek *Struwelpeter* (Thys 1964: 43).

In Duitsland ontstond tijdens WO I het plan, in Leipzig een opleiding in te richten voor beamten en leraren die Vlaanderen in alle opzichten zouden moeten inpassen in het grote Duitse rijk (930). Daarom lag het voor de hand aan de universiteit van Leipzig, waar de Neerlandistiek al vertegenwoordigd was, een 'Professur' Neerlandistiek in te richten.

Zoals blijkt uit onder meer een brief van juli 1917 van de Philologische Fakultät van de Universität Leipzig aan het Kultusministerium in Dresden, bestond er al jaren een "Lektorat für flämische und nordniederländische Sprache und Literatur"; Pée (1970: 97) noemt zelfs, met enige voorzichtigheid, de naam van een lector. Dit lectoraat moest tot "ein etatmäßiges Extra-Ordinariat" uitgebreid worden (404). Het initiatief daartoe werd genomen door de Germanistiekhoogleraren Sievers en Köster; in hun voordracht van AJ 4 wezen zij onder meer op zijn Vondelstudies. Het ministerie toonde zich in beginsel positief over de *Professur* en de bezetting ervan met AJ (411-2).

Bij de gang van zaken heeft de *Inselverlag* ook een voornamelijk rol gespeeld. Directeur Anton Kippenberg, die evenals AJ tijdens WO I in België gestationeerd was, waar beiden elkaar waarschijnlijk hebben leren kennen, wees nadrukkelijk op het belang van de Nederlandstalige (en vooral Vlaamse) literatuur, die hij in vertaling uitgaf. Kippenberg was een voormalig student van Prof. Köster. "Das Germanistische Institut erhielt von ihm Bücherschenkungen" (Hipp 1992: 235-236).

AJ had geen filologische, laat staan een taalkundige opleiding genoten. Zijn 'studie' had eruit bestaan dat hij in 1899 ingeschreven was voor de studie Semitische talen en Egyptisch aan de universiteit van Leiden; "er is evenwel van deze studie geen spoor terug terug te vinden" (aldus Thys 2000: 30). Van 1902 tot 1905 was hij *Gasthörer* aan de universiteit van Freiburg (32-33), waar hij in 1905 *immatrikuliert* wordt. Annemarie Pallat, de echtgenote van Ludwig Pallat, was er, blijkens haar dagboeknotities, -ten onrechte- van overtuigd dat AJ "auch mal Theologie studiert" had (996).

Ondanks diens zwakke wetenschappelijke vorming oordeelde het Saksische *Kultusministerium* in december 1917 positief over AJ voor deze leerstoel (39). In oktober 1918 werd AJ, die toen met zijn gezin in Berlijn woonde, vanuit Dresden per brief geïnformeerd dat hij zijn "Lehrtätigkeit an der Universität Leipzig schon jetzt aufnehmen" kon (461). Dat gebeurde kort na de wapenstilstand in november 1918 (42). Per 1 april 1919 ging het professoraat officieel in (42). In januari 1920 vonden AJ' oratie en beëdiging plaats (484-5).

IN LEIPZIG

AJ vond de Neerlandistiek eigenlijk beneden zijn stand en wilde iets anders. Om hem te pacificeren werd AJ' leeropdracht met ingang van het *Wintersemester* 1923-24 officieel uitgebreid met 'Vergleichende Literaturgeschichte' (45) "onder uitdrukkelijk bepaling van de faculteit dat het zwaartepunt bij de neerlandistiek diende te blijven" (Van der Lem 1993: 200). Volgens Thys (1956: 60) was AJ in Leipzig echter "hoofdzakelijk als hoogleraar in de vergelijkende literatuurwetenschap werkzaam".

Ondanks de uitbreiding van de leeropdracht was de baan financieel geen vetpot; "hij doceerde de eerste drie dagen in de week te Leipzig en daarna was hij drie dagen werkzaam

---

4 . Waaruit geciteerd is in Pée 1970: 97.

op een afdeling van het Pruisische ministerie van Onderwijs te Berlijn" (Van der Lem 1993: 200). Om voor het kinderrijke gezin de eindjes aan elkaar te kunnen knopen, trok AJ' vrouw Grittli met een poppenkasttheater langs scholen in Saksen en Thüringen; marionetten, decors, en teksten werden allemaal door Grittli, AJ en dochter Jeltje gemaakt. De opdrachten kwamen van het Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht, waarvoor AJ werkte (Van der Lem 1993: 200; Wackernagel 1993: 64).

Voornamelijk ter leniging van de financiële nood werd in 1923 een selectie van door AJ eerder in *De Gids* en in de *NRC* gepubliceerde artikelen over letterkunde gebundeld en, voorzien van een zeer leesbare inleiding, uitgegeven onder de titel *Bezieling en vorm*.

Intellectueel was AJ' aanstelling aan de Universität Leipzig bevredigender dan in financieel opzicht. "Durch die jüngeren Kollegen Prof. Freyer, Ipsen, Porzig wurde er zu morphologischen Untersuchungen in der Literaturwissenschaft angeregt", aldus zijn tweede vrouw Grittli in een brief uit 1966 (930). Tijdens het *Wintersemester* 1938-39 neemt AJ deel aan een door de hoogleraar Duitse letterkunde W. Kayser gedoceerd seminar over "Die deutsche Novelle". Een collega schrijft naar aanleiding daarvan: "Es kam wiederholt zu Gesprächen zwischen Jolles und Kayser. Sie waren stets belebend, aber nicht eigentlich kontrovers" en Mw. Kayser schreef later dat deze 'Nahverbindung' "von großer Geistiger Intensität war und zumindest W.K. beglückte." (55, vgl. 988)

Ook veel van zijn studenten heeft AJ, naar onder meer uit de herinneringen van oud-studente Martha Becker van AJ (1017-1019) duidelijk wordt, geënthousiasmeerd; hij moet een goed en vindingrijk docent zijn geweest. Ook organiseerde hij voor zijn studenten veel buitenuniversitaire activiteiten (vgl. Wackernagel 1993: 68). Naar her en der in meer (Wackernagel 1993; Thys 2000) en minder bedekte termen (Van der Lem 1993) te verstaan wordt gegeven, moet hij met enkele vrouwelijke studenten in zekere opzichten ver buiten het leerplan gegaan zijn.

Volgens de vroegere Gentse Neerlandicus en taalkundige Willem Pée (1970: 97), die een intimus was van Theodor Frings, trachtte AJ, samen met de Germanistiekhoogleraar Fritz Karg, 5 in of na 1933 Frings "de voet te lichten, waarin hij echter niet slaagde." Uit AJ' correspondentie blijkt van een dergelijk complot hoegenaamd niets. Evenmin wordt er door anderen melding van gemaakt.

Frings had samen met AJ verschillende promovendi. Onder hen was een zekere Schurig (promotie 1934), die naderhand lector Duits in Hongarije zou worden (780), en ook een zekere Friedrich (promotie eveneens 1934), die SA-Obersturmbannführer Mittel- und Norddeutschland werd en die AJ de raad gaf "aus taktischen Arbeitsgründen der Bewegung offiziell nicht beizutreten" (875, 876).

De antisemitische schrijver en literatuurhistoricus Adolf Bartels ontving op de 5e verjaardag van de *Machtergreifung* in 1938, op voordracht van AJ en Alfred Hübner, een eredoctoraat van de Universität Leipzig. Onder de referenten figureerde, naast AJ, onder meer Frings (54-5, 878-9). Bij gelegenheid van zijn 70e verjaardag ontving AJ in 1944 van Hitler de *Goethe-Medaille*; in verband met AJ' wetenschappelijke verdiensten wordt Frings als referent genoemd (903).

De befaamde Leidse historisch taalkundige Jan de Vries, die klem zat wegens -zoals AJ het uitdrukte- "seine unbedingte Zugehörigkeit zur neuen Zeit" (dat wil zeggen dat hij belijdend

---

5. Met wie AJ in het *Sommersemester* 1926 "Übungen zu Veldeke" en in het *Wintersemester* 1930 "Historische Grundlagen zur allgemeinen Literaturgeschichte" gedoceerd had (1058-1059). Karg's vrouw, Elisabeth Karg-Gasterstädt, was in 1918 tot bibliothecaresse van het Germanistische Institut aangesteld. Van 1951 tot 1955 was zij de eerste vrouwelijke hoogleraar in Leipzig (471). In 1959 publiceerde zij in een serie van de universiteitsuitgeverij 8 bladzijden mémoires.

pro-Hitler was), vluchtte in 1944 naar Leipzig. Op verzoek van AJ hielp Frings hem doordat hij De Vries "eine Pension" en "einen Auftrag von der Forschungsgemeinschaft besorgte". AJ had De Vries een echte aanstelling willen laten bezorgen als *Nordist*, maar dat wilde Frings niet - omdat Frings "sich mit Vorliebe mit subalternen Kräften umgibt und einen instinktiven Widerwillen dagegen hat, bedeutende Menschen in seiner Umgebung zu sehen", aldus AJ (910), die in instituut en faculteit niet uitsluitend vrienden had.

WOU WEG UIT LEIPZIG

Reeds in 1902 schreef AJ aan een Nederlandse vriend, de kunstschilder Jan Veth, vanuit zijn nieuwe woonplaats nabij Florence: "Ik was op den duur hartgrondig beu van Duitschland en de Duitschers. [...] Vreemd dat een land, waar zooveel menschen wonen waar ik van houd, mij als geheel zoo onhebbelijk antipathiek blijft. In ieder geval is het gevaar om te vermoffen voor mij niet groot." (235; vgl. Van der Lem 1993: 198).

Hij reisde ongelooflijk veel, niet alleen naar Nederland, maar door een groot deel van West-Europa (990). Zoals reeds vermeld, kwam hij met zijn moeder hij op jongere leeftijd al geregeld in Italië (965), naderhand ging hij er ook met zijn respectieve vrouwen (vaak tevens met de kinderen) veelvuldig naartoe.

AJ heeft decennia lang de voorspraak genoten van Ludwig Pallat, *Geheimer Oberregierungsrat* te Berlijn. In 1930 probeerde Pallat hem een andere leerstoel in Duitsland te bezorgen (1005), enkele jaren later polste hij AJ zonder succes of deze geïnteresseerd was om hem, Pallat, op te volgen (1007), en ook in de tweede helft van de jaren '30 blijft Pallat doorgaan met voor AJ te lobbyen (1009, 1010).

Om terug te gaan in de tijd: op initiatief van AJ is in 1919 de correspondentie hervat tussen hem en Johan Huizinga, met wie hij een, ook in intellectueel opzicht, goede en betrekkelijk intieme, hoewel grotendeels schriftelijke (Hanssen e.a. 1989: 8) verstandhouding had. In een brief dd 25 juli 1919 aan Huizinga over diens *Herfsttij der Middeleeuwen* (verschenen in 1919 en in het Duits vertaald door AJ' toen al ex-vrouw Tilli, inmiddels Tilli Wolff geheten) schreef AJ: "Het is geen ijdelheid, als ik beweer, dat er maar weinig menschen rondlopen, die je werk zoo ten volle waardeeren als ik het doe. [...] en nu is het bijna alsof je het 'herfsttij' voor mijn bizonder genoeg de wereld ingestuurd hebt, zoo voortrefelijk past het in mijn geestelijke occupatie." De correspondentie tussen AJ en Huizinga was de 15 volgende jaar zeer intensief; Huizinga was "een van AJ' voornaamste contacten in zijn geboorteland geworden" (Hanssen e.a. 1989, *Huizinga Briefwisseling* I: 8).⁶

In 1919 wilde Huizinga AJ binnenhalen als redactielid van *De Gids*. In een brief van 20 oktober 1919 aan Huizinga schreef AJ: "Je brieven hebben een zonderling soort van heimwee naar Holland ten gevolge. [...] Ook voel ik mij in sentimenteele oogenblikken wel eens als 'balling' - wat een malle gevoelsverdraaiing van de feiten is" (*Huizinga Briefwisseling* I: 265).

Thys (1964: 46) acht het waarschijnlijk dat Huizinga, die vanaf 1915 hoogleraar geschiedenis was aan de universiteit van Leiden, waar Kalff bijna het eind van zijn carrière als hoogleraar Nederlandse letterkunde had bereikt, AJ heeft aangespoord weer in het Nederlands te publiceren; Kalff stierf in 1923, het jaar waarin AJ' bundel *Bezieling en vorm*

---

⁶. Van deze correspondentie is maar één 'kant' bewaard, aangezien AJ uiteindelijk alle brieven vernietigd heeft (zie ook Hanssen e.a. 1989: 6).

verscheen. Huizinga heeft maar liefst vijf keer (Van der Lem 1993: 202) en telkens vergeefs geprobeerd om AJ in Nederland een aanstelling als hoogleraar te bezorgen. De geruchtmakendste (die ook Huizinga's reputatie schaadden) waren "die voor Nederlandse letterkunde te Leiden als opvolger van Gerrit Kalff en die voor kunstgeschiedenis en archeologie te Amsterdam als opvolger van Jan Six" (Van der Lem 1993: 202). In verband met die laatste sollicitatie vroeg de Letterenfaculteit van de Universiteit van Amsterdam onder meer advies van Berlijnse hoogleraar archeologie Rodenwaldt. Die meende dat er sprake moest zijn van een misverstand. In zijn *Gutachten* schreef hij over AJ onder meer: "Hij is een geestig causeur, maar in wetenschappelijk opzicht een dilettant." (Van der Lem 1993: 204). Ook anderen vonden hem voor die functie "volkomen ongeschikt" (Van der Lem 1993: 205).

Zoals AJ op 16 februari 1929 in een brief aan Huizinga schreef, was met gezondheid, kinderen en financiën alles in orde, "maar het was het streven naar hoger verwachtingen waarin hij teleurgesteld was" (bewoording Van der Lem 1993: 205). In genoemde brief jammerde AJ: "Ik ben gederacineerd, gederailleerd, gedetempereerd en zwem in een baai van ontevredenheid." Veel later, in 1945 schrijft hij over zichzelf als "ein einundsiebzigjähriger Greis, der sich durch widrige Umstände an einem verhaßten Ort gefesselt fühlt" (959)

DE LANGDURIGE ONDERGANG

AJ' ondergang heeft meer dan 30 jaar geduurd en begon in zekere zin al in 1914, toen hij het Duitse staatsburgerschap aannam en dienst nam in het Duitse leger.

Toen Huizinga AJ in 1919 wilde binnenhalen in de redactie van *De Gids*, was Veth gereserveerd, zo blijkt uit de volgende passage uit een brief (dd. 16 okt 1919) van hem aan Huizinga: "ik vond het een fraai gebaar van je, om voor te stellen hem tot medewerking uit te noodigen. Maar we moeten voorzichtig blijven. Qua esprit moge hij vaak voortreffelijk zijn, qua geesteshouding heeft hij toch een bedroevend figuur gemaakt. En zoo moeten we het, als we hem als medewerker binnenhalen, niet hebben van zijn naam [...] *Kiezen* zou ik dat sujet dus zeker niet" (*Huizinga Briefwisseling* I: 265).

In 1928 wilde de Letterenfaculteit van de Universiteit van Amsterdam AJ niet vanwege het feit dat hij geen gymnasiumdiploma had (Van der Lem 1993: 193). Zijn oorlogsverleden zal bij deze en andere afwijzingen waarschijnlijk ook een rol hebben gespeeld - in elk geval bij zijn Utrechtse sollicitatie in 1908 (282-283). Bij AJ groeide de verbittering over de vele afwijzingen bij sollicitaties in Nederland, evenals over het mislukken van zijn 'Lustrumspel'; "het door Jolles op uitnodiging geschreven en bekroonde ontwerp voor een lustrumspel van het Amsterdams studentencorps werd bij nader inzien niet uitgevoerd" (Van der Lem 1993: 206).

Uit veel van zijn brieven uit deze periode blijkt bovendien dat AJ in een zinsgevingscrisis geraakt was door wat hij ervoer als de versuffende sleur van het universitaire bedrijf.

Het feit dat AJ ondanks zijn brede *Bildung* in 1933 nazi werd konden veel van zijn vrienden niet bevatten. Zelfs Mevr. Pallat (1000) begreep het niet, ondanks AJ' uitvoerige rechtvaardiging tegenover haar man, Ludwig Pallat (1007), welke laatste hem overigens niet voor een opportunist hield (1008).

Begin oktober 1933 kwam het op het Centraal Station van Amsterdam tot een breuk met Huizinga, volgens Huizinga op initiatief van AJ (857 voetnoot). Wie AJ' aanmelding bij de NSDAP wèl meende te begrijpen was *Gids*redacteur Richard Roland Holst, die in een brief (dd 12 oktober 1933) aan Johan Huizinga schreef: "Hij is een zonderling bevracht schip dat is zeker. [...] Dat hij Nazi is geworden dat bevreedt mij niet, hij heeft niet zoo maar een

Nerokop voor niets. Wanneer wij het nog mochten beleven dat hij Mussert een handje kwam helpen, geloof mij maar dat wij over den kling gejaagd zouden worden.” (*Huizinga Briefwisseling II*: 486).

De breuk met Huizinga was het definitieve einde van zijn betrekkingen met Nederland. De wetenschappelijke contacten met Nederland en Vlaanderen werden van toen af aan onderhouden door Frings, die in het Vondeljaar 1937 eredoctor werd aan de Universiteit van Amsterdam (Hipp 1992: 239).

In zijn artikel uit 1964 (pp. 41, 48) meldt Thys dat AJ tijdens WO II in opdracht van het Dritte Reich nog enkele malen Nederland bezocht voor wetenschappelijke doeleinden, maar in Thys (2000) is hiervan nergens sprake; ook uit de daarin opgenomen brieven en andere documenten blijkt van dergelijke missies in het geheel niets.

AJ' verhouding met zijn kinderen moet nooit erg plezierig geweest zijn; zelfs volgens dochter Barbara (de oudste uit het tweede huwelijk), die hem altijd zeer vereerd heeft, “was hij mateloos onrechtvaardig. Tegenover meisjes telden jongens zo goed als geheel niet. [...] En bovendien: indien zijn kinderen hem al interesseerden, dan in eerste instantie als leerlingen” (Wackernagel 1993: 66). Vooral met de kinderen uit zijn eerste huwelijk raakten in de loop van de 30'er jaren de verhoudingen definitief verstoord. In 1931 schreef hij in brieven aan Jeltje, dochter uit het eerste huwelijk en zijn oudste kind, dat hij voor haar broer Thijs “Ekel” voelde (780). In 1932 schreef hij haar: "ich freue mich doch, daß ich mit dem Rummel der Thijs-Jacoba-Ruth heist, nichts mehr zu tun habe" (800 - vgl. ook 863, 871). Tenslotte brak Jeltje, met wie hij jarenlang een uiterst intensieve en openhartige correspondentie voerde (een correspondentie die bijna een briefroman vormt en het hart van Thys' boek uit 2000), met haar vader vanwege diens nazilidmaatschap. AJ volhardde en schreef aan dezelfde Jeltje (die zijn brieven al jaren niet meer beantwoordde): "Sowie die meisten meiner wissenschaftlichen Freunde und sowie meine jüngern Kinder stehe ich einer neuen Zeit bejahend gegenüber. [...] Alle diejenigen, die meine Lebenshaltung in dieser Hinsicht nicht verstehen können oder verstehen wollen, werden auf die Dauer die Verbindung mit mir verlieren" (873).

De man die jarenlang de spil was geweest van een internationaal cultureel en intellectueel netwerk raakte steeds sterker geïsoleerd, een gevolg van zowel zijn compromisloze natuur als zijn politieke keuzes.

"In juli 1945 deelde Jolles de rector mede dat hij zich beschikbaar hield om colleges te geven, maar hij was niet meer nodig" (Van der Lem 1993: 209-10). Ludwig Erich Schmidt, van 1941 tot 1943 hoogleraar Duits in Groningen, werd op 1 juli 1945 benoemd tot AJ' opvolger (vgl. Hipp 1992: 240), zodat de laatste inkomenloos was. In oktober schreef hij opnieuw een brief aan de rector, deze keer met een verzoek tot terugkeer naar Nederland, dat door de rector positief ontvangen werd en met een aanbeveling doorgezonden werd aan het *Polizeipräsidium* - maar Nederland wilde AJ niet.

Zo was AJ na afloop van WO II in elk opzicht *erledigt*: professioneel had hij in Duitsland noch in Nederland nog kansen (voorzover hij al niet veel te oud was om zich nog elders te vestigen en te werken), met alle kinderen uit zijn eerste huwelijk waren de banden reeds geruime tijd doorgesneden, veel vroegere vrienden hadden hem laten vallen en zijn gezondheid was door de honger verzwakt. Zijn zelfmoord (919, 971) kwam dus achteraf gezien niet als een verrassing.

Bestandsopname

PERSOON

Uit eigen en andermans geschriften komt AJ naar voren als een gedrevene en een dilettant in de oudere, positieve, zin van het woord. Als 'dilettant' karakteriseerde hij zichzelf overigens ook in een brief aan Huizinga.

Maar hij was ook een opportunist en zijn opportunisme nam vaak bizarre proporties aan. Zo lezen wij in een fragment uit de herinneringen van Jan, één van de zoons uit het eerste huwelijk, iets dat hij van zijn moeder gehoord moet hebben: toen AJ Tilli in Florence het hof maakte, manifesteerde hij zich als een rebelse kunstenaar. Toen hij echter in Hamburg formeel om haar hand kwam dingen, was hij gekleed als "ein perfekter Stutzer, absolut nach den Gesetzen der neuesten englischen Mode" en zijn gedrag was gekenmerkt door een "devote Haltung", hetgeen Tilli tegenviel (987).

Minder onschuldig is het feit dat AJ meer dan eens met vrienden heeft gebroken die op intellectueel gebied superieur waren of in zijn ogen anderszins een bedreiging konden vormen.

Sommige tijdgenoten oordelen over AJ uiterst negatief. Diepenbrock schreef in een briefje uit 1896 over zijn collega *Kroniek*-medewerkers: "De jonge medewerkers bevallen mij in 't geheel niet. Kalff vind ik echt een nuchter kalf, Ankersmit evenzoo [...] André daar zit wel wat in, maar geen anima, een harde, snuggere bengel." (Thys 1956: 63). Aby Warburg, een bekend Duits kunsthistoricus met wie AJ rond de eeuwwisseling in Italië veel omging, schreef aan AJ dat hij diens "houding, zowel praktisch als theoretisch, op vele beslissende momenten in zijn leven onbegrijpelijk en onverstandig had gevonden. Jolles reageerde verongelijkt en de contacten verliepen sindsdien via de echtgenotes" (Van der Lem 1993: 198). Samuel Muller (34, 282), met wie AJ in 1908 in contact kwam vanwege een sollicitatie naar een aanstelling als archeoloog in Utrecht, hield hem blijkens enkele brieven (die onder meer deel uitmaken van een korte maar zeer vinnige briefwisseling met AJ zelf) voor een gladder opportunist. Hij zag in AJ wel aanleg, maar geen wezenlijke verdiensten.

Volgens Matthijs, een andere zoon uit het eerste huwelijk, had AJ "ondanks zijn autoritaire aard iets feminiens in zich" (989). Wanneer zijn kinderen hun huiswerk niet goed hadden voorbereid, kon AJ "geweldig wreed zijn". Ook "voelde AJ de noodzaak om voortdurend degene die hij lief had diep te kwetsen en te beledigen". Nog steeds volgens zoon Matthijs had AJ "beslist een groot man kunnen worden. Er was een genius in hem maar tegelijk ook iets pathologisch" (990).

Eerdergenoemde zoon Jan schrijft in een brief aan zijn zus Ruth naar aanleiding van een leugen die AJ over hem zou hebben rondverteld: "Die krankhafte Neigung, Menschen zu beschmutzen, ist wie man sieht ihm noch nicht verloren gegangen" (863).

AJ' brieven staan vol met vlijmscherpe observaties en analyses van anderen. Eén en ander werd niet zelden uiterst boosaardig verwoord. Maar AJ was daarbij niet blind voor zijn eigen feilen. Zo schreef hij, in het verlengde van een kunsthistorische mijmering in zijn memoires (waaraan hij in de zomer van 1945 begon en die hij niet voltooide): "Wie meine liebsten und allerschönsten Essays blieb auch dieses ungeschrieben" (969).

Men kan veel over AJ beweren, maar niet dat hij saai was. Twintig jaar na zijn dood schrijft zijn tweede vrouw, Grittli, in een brief "daß es sehr schwierig ist, dies vielschichtige und schillernde Leben nur einigermassen einzufangen" (929)

WERK

In AJ' oeuvre tot 1900 kan een onderscheid gemaakt worden tussen literair werk (poëzie en toneelwerken) 7 en essayistiek (recensies en beschouwingen over toneelregie, oude kostuums en kunstgeschiedenis).

Zoals ook uit zijn -lange, maar weinig substantiele- volledige publikatielijst blijkt, was AJ wetenschappelijk gezien niet duidelijk vast te leggen op een vakgebied. Hij was een generalist; hij hield zich bezig met archeologie, cultuur-, kunst- en literatuurgeschiedenis van het germaanse en romaanse (in het bijzonder het Franse en Italiaanse) taalgebied, maar ook met de klassieken. Volgens sommigen was hij een 'charlatan' (1010).

Wat zijn academische activiteiten betreft: in Freiburg en Berlijn doceerde AJ uitsluitend kunstgeschiedenis. In Gent daarnaast ook Nederlandse literatuurgeschiedenis.

Wat zijn onderwijs in Leipzig betreft is er weinig werkelijk ongebruikelijks te melden. Hij doceerde, naast taalcursussen, over zowel letterkundige als meer taalkundige onderwerpen. Vermeldenswaard zijn AJ' "Übungen über den Begriff der Zahl in der Literatur und Volkskunde" (in 1926-27 - 1005, 1012) en, in hetzelfde jaar, een cursus literatuursociologie (1058), in 1927 individuele colleges over het geneesmiddel Lukutate (48) en, in het *Sommersemester* van 1930, een cursus "Allgemeine Grammatik" of, voluit, "Grammatik (Allgemeine Begriffe)" (725). In het *Sommersemester* van 1931 behandelde hij „Der literarische Begriff ‘Inhalt‘ und die Psychoanalyse”, waarin hij korte metten maakte met de theorieën van Sigmund Freud, hetgeen hem, naar hij in hetzelfde jaar in een brief aan Huizinga meldde, in kringen van *Hakenkreuzler* veel waardering opleverde. In 1940 doceerde AJ, in het kader van een cursus “Rassen- und Kulturpsychologische Übungen”; over sprookje en sage. Vanaf 1937 was AJ verantwoordelijk voor de cursussen “Deutsch für Ausländer” die (volgens de website van het Herder Institut van de Universität Leipzig) georganiseerd werden door de Deutsche Akademie München en de Deutsche Akademische Auslandsstelle e.V. Leipzig.

Vanaf 1930 doceerde hij ook wel samen met Frings. In 1932 gaven de beide heren gezamenlijk een cursus Altfriesisch (1060) en, in latere jaren, over diverse oudere Nederlandse en Middelnederlandse teksten. Met de socioloog Freyer die, evenals AJ, de socioloog Ipsen, de filoloog Porzig en enkele andere Leipziger hoogleraren, een aanhanger was van het gedachtegoed van Oswald Spengler (vgl. Bodar 1983), doceerde AJ in 1937 “Übungen über Platon, Staat und Gesetze” (1062) en met Kayser vanaf 1940 “Übungen zur Stilistik”.

Over Nederlandse literatuur in het algemeen heeft hij in zijn Leipziger tijd nauwelijks nog gepubliceerd (vgl. Hipp 1992: 237). Met uitzondering van de aandacht die AJ in zijn colleges kunstgeschiedenis tijdens zijn Gentse jaren besteedde aan Paul van Ostaijens *Music Hall*, heeft hij zich noch in zijn publikaties noch in zijn onderwijs ooit bezig gehouden met de Nederlandse literatuur van na 1900. In het drama wees hij het naturalisme af (Thys 1964: 44); zijn eigen toneelwerken zijn deels allegorieën, de stofkeuze is niet zelden gebaseerd op de klassieke mythologie. “Kunst begon voor hem met de klassieke oudheid en eindigde min of meer met de renaissance. Voor een of andere richting van de modernen, ook de modernen van zijn jeugd, had hij weinig waardering” (Wackernagel 1993: 67). In de letterkunde van zijn eigen tijd was AJ nauwelijks geïnteresseerd.

---

7. In de laatste categorie figureren ook kleine lekenspelen voor “de ‘Gesellschaft’ [...] in verzen en in proza, maar zij zijn intussen stellig alle verloren gegaan” (Wackernagel 1993: 69).

Heel veel van zijn plannen -vooral plannen voor onderzoek en publikaties- heeft AJ nooit ten uitvoer gebracht.⁸ Daarvan was hij zich bewust, zoals naar voren komt in de volgende passage uit een brief van 25 juli 1919 aan Huizinga: "er is een zekere prikkel nodig om mij tot schrijven te dwingen - ik schrijf gaarne aan mensen, niet heel graag voor mensen, brieven bevallen mij beter dan boeken." (*Huizinga Briefwisseling* I: 259).

Wel kritiseerde hij uitvoerig andermans werk - onder meer dat van Huizinga. Van der Lem (1993: 207) ziet hierin "een onbewuste openbaring van Jolles' onvermogen om iets vergelijkbaars tot stand te brengen. [...] Jolles combineerde scherp inzicht aan inertie als het op handelen aankwam." Huizinga onderscheidt in zijn Erasmusbiografie van 1924 de 'kleine', wat bekrompen, en de 'grote' Erasmus, de bijbelse humanist (Van der Lem 1993: 162). AJ' - overigens lovende- reactie op Huizinga's werk bevat een zinsnede die in meer dan één opzicht typerend is: "En toch ... [...] Ik voor mij wensch niet beoordeeld te worden op de wijze, waarop jij het Erasmus doet" (*Huizinga Briefwisseling* I: 523). Deze uitlating is typisch zowel voor het ego van AJ (die er niet voor terugdeinsde zichzelf met Erasmus te vergelijken) als voor zijn houding ten opzichte van Huizinga. Misschien schemert er zelfs een zekere *jalousie de métier* door AJ' woorden heen.

AJ's *Einfache Formen*, dat gebaseerd is op aantekeningen van twee van zijn studenten bij zijn 'Stilistik' college van 1925, wordt tot twee keer toe (en telkens in positieve zin) genoemd in Wellek & Warren's beroemde / beruchte *Theory of literature* uit 1942 (en latere edities). Eerder was het werk al besproken door onder anderen Viktor Klemperer (1881-1961), generatiegenoot van AJ en hoogleraar Frans aan de Technische Hogeschool in Dresden tot de nazi's hem als jood zijn leerstoel ontnamen. *Einfache Formen* behandelt genres zoals mythe, sage, legende, sprookje, raadsel, mop en dergelijke (Jacob Grimm's *Naturpoesie*) en beweegt zich zodoende in het overgangsgebied tussen letterkunde en folklore. De lijst van de in *Einfache Formen* besproken genres valt op grond van AJ' eigen activiteiten nog uit te breiden. Zo hield AJ bij de doop van het zoontje van vrienden in 1910 "eine richtige Predigt" (996), en voor het kerstfeest van 1926 ontwierp AJ een soort revue over de geschiedenis van de *Schlager* en het straatlied (47).

AJ was van plan, in aansluiting op zijn *Einfache Formen*, een studie over *Literarische Formen* (Jacob Grimm's *Kunstpoesie*) te schrijven, maar ook dit plan is nooit gerealiseerd. De inleiding van de eerder genoemde, in 1923 uitgegeven bundel *Bezieling en vorm* toont ons een enthousiaste AJ; hij stelt de verhouding tussen taal- en letterkunde voor als algemeen versus bijzonder en pleit vervolgens voor een literatuurwetenschap waarin de aandacht uitdrukkelijk uitgaat naar algemene literaire vormkenmerken.

Het kan nuttig zijn, aandacht te besteden aan AJ' werk, maar -naar mijn mening- dan wel met de blik naar voren gericht. Evenals na bijv. een Frings is er ook na AJ driekwart eeuw wetenschapsgeschiedenis verstreken. En die geschiedenis spreekt niet alleen een oordeel uit (of dat oordeel nu positief is of negatief, terecht of niet), ze voegt ook toe aan het

---

⁸. Thys vult 8 1/2 bladzijde (1043-52) met een overzicht van AJ' niet verwezenlijkte plannen.

gedachtengoed van figuren die voor sommigen nog steeds in intellectueel opzicht van belang zijn, voor anderen alleen als voorgangers.

POLITIEKE OPSTELLING

Viel het met AJ' politieke opstelling niet eigenlijk wel mee? Er zijn enkele feiten die daarop lijken te wijzen. Zo heeft hij het zgn "Bekennntnis der Professoren an den deutschen Universitäten und Hochschulen zu Adolf Hitler" uit 1933 nooit ondertekend (6). En onder de 5000 namen in Heibers *Universität unterm Hakenkreuz* komt die van AJ niet voor (6).

Was zijn beslissing om lid te worden van de NSDAP een uiting van opportunisme? Misschien wel. Volgens zijn zoon Matthijs zou AJ na 1945 waarschijnlijk communist zijn geworden als hij lang genoeg had geleefd (989). In 1918, kort na WO I waarin AJ zich niet bepaald links opgesteld had, werd er van hem beweerd dat hij communist was; misschien heeft hij zelf het gerucht verspreid (Van der Lem 1993: 201; vgl. Thys 2000: 5).

Of was AJ in politiek opzicht gewoon onnozel? Ook daar zijn aanwijzingen voor. In oktober 1900 werd hij lid van de (voor het toenmalige Nederland betrekkelijk linksrevolutionaire) Sociaal Democratische Arbeiders Partij (21). Nog in 1932 schreef hij aan zijn dochter Jeltje: "Für mich bleibt die einzige Möglichkeit kommunistisch zu wählen oder meinen Wahlzettel zu zerreißen" (794). Anderzijds schrijft hij aan dezelfde Jeltje, die een Joodse echtgenoot had, één jaar later: "Was den Antisemitismus betrifft, [...] so könnte es sein, daß grade dieser Punkt von dem Führer in der Zukunft nicht allzusehr in den Vordergrund gerückt werden wird. Wir müßen das dem Manne überlaßen, der nach meinem Glauben, unser Geschick mit beispielloser Sicherheit lenkt. [...] Was wichtig ist, wird er hochkommen laßen, was unwichtig, wird er vernichten" (865).

Was AJ een antisemiet? Volgens dochter Barbara in het geheel niet: "Vader was geen antisemiet" (Wackernagel 1993: 71). Blijkens de tekst van zijn *Gutachten* voor de erepromotie van Adolf Bartels (878-879) was hij dat echter in hoge mate. Soms lijkt het juist weer, alsof hij, wat dit betreft, voor een nazi nog gematigde opvattingen erop na hield; hij had tenslotte geen slechte verstandhouding met zijn Joodse schoonzoon - maar hij wilde niet met hem in één huis wonen (989).

Wat in politiek opzicht ook tegen AJ pleit is dat hij blijkt geeft van sympathie voor De Lagarde's grootduitse / pangermaanse gedachtengoed en voor Langbehn's *Rembrandtdeutsche* (1012). Blijkens dagboeknotities uit het jaar 1936 van Ludwig Pallat rommelde AJ om alles goed te praten aan de moraalopvattingen. AJ maakte een onderscheid tussen "statische und dynamische Moral. Was statisch böse ist [...] braucht es dynamisch [...] nicht zu sein" (1008).

Wat verder tegen AJ pleit is dat zijn ex-student Wilhelm Spengler in 1936 in zijn hoedanigheid van Untersturmführer aan het Auskunftsamt des Sicherheitshauptamtes in Berlijn een uiterst gunstig *Gutachten* over AJ schreef. Over AJ' "politische Einstellung" schreef hij onder meer: "Schon seine menschliche Natur mußte es J unmöglich machen, ein Anhänger demokratischer Lehren zu sein. [...] Es wäre unbedingt zu rechtfertigen, J im Rahmen der nationalsozialistischen Kulturpolitik mit seinem umfaßenden Wissen, seiner politischen Ausrichtung und seiner Arbeitskraft an entscheidender Stelle mit anzusetzen." (875), hetgeen later ook inderdaad gebeurde: in het kader van de *Gegnerforschung* schreef AJ een rapport over de Vrijmetselarij. De naam van AJ wordt in Simons *Germanistik in den Planspielen des Sicherheitsdienstes der SS* wel degelijk genoemd, en zelfs met een kleine biografie (6, vgl. 874-6, 878). AJ was medewerker van zowel de Sicherheitsdienst (56) als de wetenschappelijke afdeling van de SS in Berlijn (1010). Vanaf 1936 sluit hij zijn brieven (ook

die aan zijn kinderen) af met "Heil Hitler". Kortom: Nederland heeft niet veel redenen om trots te zijn op deze zoon.

Er is geopperd dat AJ' keuze voor het nazidom een uiting was van zijn opportunisme. Dat kan zeker niet uitgesloten worden; misschien verwachtte hij wel een verbetering van zijn positie. Maar we moeten niet vergeten dat AJ in 1933, toen hij lid werd van de NSDAP, al bijna 59 jaar oud was. Op die leeftijd zijn de meesten niet meer zo in hun carrière geïnteresseerd. Ook AJ had in dat opzicht weinig meer om aan te bouwen.

Het lijkt ook niet ondenkbaar dat hij hoopte dat de nazi's hem aan de door hem zo begeerde leerstoel in Nederland zouden helpen. Tegen die duiding valt in te brengen dat in 1933 nog nauwelijks te voorzien was dat Duitsland aan Nederland de oorlog zou verklaren en het land zou bezetten.

Naar mijn inzicht is zijn aanmelding voor het lidmaatschap van de NSDAP allereerst de climax van een proces dat al veel eerder had ingezet, namelijk het proces van zich afkeren van Nederland. Hij was herhaaldelijk afgewezen voor leerstoelen (onder meer in Groningen, Utrecht, Leiden en Amsterdam) en andere belangrijke posities die hij ambieerde. Daarbij komt het debacle van het toneelstuk dat hij op uitnodiging van het studentencorps had geschreven ter gelegenheid van het 300 jarige bestaan van de Universiteit van Amsterdam. AJ' reactie op deze keten van frustraties en het groeiende isolement was een 'symbolische emigratie'. AJ orienteerde zich van lieverlee meer en meer op Duitsland (waar hij zich in 1902 juist zo tegen had afgezet), werd Duitser in het kwadraat, wat in 1933 voor hem betekende: nazi.

Ik kan niet nalaten hier een waarschuwing uit te spreken. Het is gemakkelijk genoeg om AJ te verketteren vanwege zijn politieke *mains sales* - en ook absoluut terecht. Maar hoe velen waren er om AJ heen, die zich misschien minder opvallend, maar niet minder diepgaand gecompromitteerd hebben aan het totalitaire systeem dat in 1945 in dit deel van Duitsland zijn intrede deed?

Studies over Jolles en in het bijzonder Thys' boek

AJ' naam duikt op in biografische studies over andere persoonlijkheden uit zijn tijd, zoals bijv. over Huizinga (onder meer in de hier meermalen aangehaalde monografie van Van der Lem uit 1993).

Over AJ zelf is ook het een en ander gepubliceerd (bijv. Bodar 1983), niet in de laatste plaats door Walter Thys, die zich al een halve eeuw met AJ bezig houdt en die over AJ ook internationaal gepubliceerd heeft (1964). Thys' vorig jaar verschenen, gedurende vele jaren van intensief onderzoek tot stand gekomen boek is uiterst informatief en brengt erg veel nieuws aan het licht. Het boek bevat buitengewoon veel materiaal dat niet eerder gepubliceerd is. De uitstekende inleidende schetsen van persoon en werk van AJ, de bijna 900 bladzijden met zorgvuldig toegankelijk gemaakte brieven, de zeer uitgebreide serie van documenten (waaronder dagboeknotities van zowel AJ zelf als van familieleden, collega's en vrienden) en de lijst van de door AJ (deels samen met anderen) gedoeerde cursussen bieden samen een uitermate facetrijk beeld van AJ, zijn achtergrond en *Werdegang*, zijn omgeving en zijn doen en laten, zijn tekortkomingen en verdiensten.

AJ' politieke houding wordt in de correspondentie evenmin als in diverse andere delen van Thys' studie verhuld of vergoeilijkt – een attitude die in de Duitse academische historiografie,

de *Historikerstreit* ten spijt, nog niet overal gemeengoed is.

Walter Thys verdient veel lof voor zijn in alle opzichten grondige werk. Hulde ook aan Leipziger Universitätsverlag en Amsterdam University Press, die dit zeer omvangrijke boek in coproductie uitgegeven hebben. Deze studie vormt een zeer wezenlijke bijdrage tot een beter begrip van de geschiedenis van de Leipziger Neerlandistiek, van de Universität Leipzig en, algemener, van ruim 75 bewogen jaren uit de nieuwe geschiedenis van Nederland en Duitsland.

Bibliografie

- Bodar, Antoine, 1983, "Het verliteratuurde leven van André Jolles", *Maatstaf* 31, 8, 32-47
- Hanssen, Leon, W.E. Krul & Anton van der Lem (red.), 1989-1990, *J. Huizinga Briefwisseling*. Deel I: 1894-1924, deel II: 1925-1933. Utrecht / Antwerpen (Veen / Tjeenk Willink)
- Heiber, Helmut, 1991, *Universität unterm Hakenkreuz. Teil 1: der Professor im Dritten Reich. Bilder aus der akademischen Provinz*. München etc. (Saur)
- Hipp, Helga, 1992, "Die Leipziger Neerlandistik und ihr Umfeld", in: H. Hipp (ed.), *Nederlandistik und Germanistik. Tangente und Schnittpunkte. Festschrift für Gerhard Worgt zum 65. Geburtstag*. Frankfurt am Main (Lang), 235-245
- Lem, Anton van der, 1993, *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden & documenten*. Amsterdam (Wereld-bibliotheek)
- Pée, Willem, 1970, "Het colloquium 'Neerlandistik und Germanistik' te Leipzig", *Taal en tongval* 22, 1/2, 95-98
- Simon, Gerd, 1998, *Germanistik in den Planspielen des Sicherheitsdienstes der SS. Ein Dokument aus der Frühgeschichte der SD-Forschung. Teil 1: Einleitung und Text*. Tübingen (GIFT)
- Thys, Walter, 1956, *De kroniek van Tak. Brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw*. Amsterdam / Antwerpen (Wereld-bibliotheek)
- , 1964, "André Jolles (1874-1946)", *Yearbook of comparative and general literature* 13, 41-48
- , 2000, *André Jolles (1874-1946) "Gebildeter Vagant". Brieven en documenten*. Amsterdam / Leipzig (Amsterdam University Press / Leipziger Universitätsverlag)
- Vinkenoog, Simon, 1963, "Voor de T.V.", *Podium* 18, 2/3. 55
- Wackernagel-Jolles, Barbara, 1993, "Hommage à mon père André Jolles / Herinneringen van de middelste dochter", *Maatstaf* 41, 62-75
- Wellek, René & Austin Warren, 1974, *Theorie der literatuur*. Vertaling T. Etty, T. Anbeek & J. Fontijn. Amsterdam (Atheneum-Polak & Van Gennep)